

GÜRCÜ KRALİÇESİ THAMAR VE TRABZON İMPARATORLUĞU'NUN KURUCUSU ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE*

Prens Cyril TOUMANOFF

*Çevl. Murat KEÇİŞ
Murat HANAR*

Trabzon İmparatorluğu'nun kurulması problemi son zamanlarda bir kere daha gün yüzüne çıkarılmış ve Profesör A. Vasiliev tarafından bu dergide yayımlanan bir makalede etraflıca ele alınmıştır.¹ Vasiliev'in çalışmasında, bu imparatorluğun kurucuları Bizanslı Komnenoslar ile Gürcü Bagratlılar Hanedanlığı arasındaki akrabalık ve özellikle de Aleksios Komnenos (ve kardeşi David) ve Gürcü Kraliçesi Thamar'ın arasındaki, 'imparatorluğun kuruluş probleminde en önemli unsurlardan biri olarak' vurgulanmıştır.² Bu iki hanedanlığı birbirine bağlayan soya ait bağlantıları selefleri gibi özetleyen³ Profesör Vasiliev şu sonuca varmıştır: Büyük Komnenos ile Büyük Gürcistan Kraliçesi'nin aralarında bilinen, doğrudan bir bağlantı olmasa da başka bir bağlantı olmuş olmalı ki bu bağlantı çevresel olarak kanıtlanan bir şeydir, özellikle hanedanlar arasındaki ilk akrabalığın anlaşılmasında kaçınılmazdır. Gelecekteki İmparator Andronikos Komnenos (oğlu, Trabzonlu Aleksios'un

* Bu çalışma, Cyril Toumanoff, "On the Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Thamar", *Speculum*, Vol. 15, No. 3. (Jul., 1940), s. 299-312 başlıklı makale olup, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden Doç. Dr. Murat Keçiş ve Gaziosman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi Murat Hanar tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu tercüme okuyup olgunlaşmasını sağlayan Yrd. Doç. Dr. Kutlu Akalın'a teşekkürlerimizi sunuyoruz.

¹ A. A. Vasiliev, 'The Foundation of the Empire of Trebizond (1204 – 1222),' *SPECULUM*, XI (1936), 1, s. 3 – 37.

² Vasiliev, *a.g.e.*, s. 4.

³ Kys. A. Kunik, 'On the Georgian Origin of the Grandmother of the First Trapezuntine Emperor,' *Učenyja Zapiski* of the Imperial Academy of Sciences in St Petersburg, birinci ve üçüncü bölümler, II (1854), 788 (Rusya); ve *aym yazar*, 'The Foundation of the Empire of Trebizond,' *aym eserde*, s. 714-715, 719-720 (Rusça).

babası Manuel) ve Gürcistan Kralı III. George (Thamar'ın babası olan) arasındaki çok yakın ilişkiler ve Komnenos ailesindeki görünüm özellikle Andronikos'un soyundaki, tipik Bagratlı ismi David,⁴ Vasiliev'in, 'Andronikos'un ilk eşinin o dönemde hüküm süren bir ailenin Gürcü Prensesi olduğu' bakış açısını kabul etmesine yol açtı.⁵ Bildiğimiz üzere, İmparator Andronikos Komnenos'un ilk eşinin kimliği şimdiye kadar tespit edilememiştir⁶ ve bu yüzden bu probleme biraz ışık tutacak herhangi bir tahmin büyük öneme sahiptir. Bununla beraber bu çalışmanın amacı; Gürcistan, Trabzon kaynakları ile diğer mevcut olan malzemelerden gelen kaynakların birleşiminin ışığında eksik olan kimliği bulmak ve böylece Gürcistanlı Thamar ile Trabzonlu Aleksios'un akrabalığını açıklamaktır.

Bu nedenle Bagratlılar ve Andronikos Komnenos'un soyu arasındaki kayıp bir kan bağının varlığı, önceki Bagratlı aile isimlerinin görünüm-lerinden, özellikle iki aile arasındaki yakın ilişkiden, Aleksios Komnenos'un Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşunda Kraliçe Thamar'dan almış olduğu yardımdan ve özel akrabalık teriminden ortaya çıkarılmıştır: Thamar,

⁴ İsrail Kralı David'in soyundan geldiklerini iddia ettiklerinden dolayı David gibi diğer İncil isimleri, *yani*, Solomon, Jesse, Thamar Bagratlılar tarafından kullanmıştır. Bu iddia, ilk olarak John Catholicus'un *History* (cap. 8) adlı eserinde bahsedildiği zaman -Ermeni yazarlar arasında- en azından X. yüzyıldan Bizanslılar arasında kaldığını bulduk, Constantine Porphyrogenitus'un *De Administrando Imperio* (cap. 45). Sonraki yüzyılda Bagratlıların Gürcistan kolunda en büyük gelişmesine ulaştı ve sadece isimleri değil unvanlarını da etkiledi ama en tarihi olanı *Weltanschauung* Hanedanlığıdır ve açıklamasını Simbat'ın *History of the Bagratids* adlı eserinde buldu (kys. *alt*). Bu efsane zaman içinde daha önceki İbrani kökenli Ermeni Bagratlılar arasında gelenek dışında gelişmiş ve kurulmuş olmalıdır, örneğin, Moses of Khorene (Khorenatsi), i, 22; ii, 3; ii, 8-9. Gerçekte Bagratlılar, tarihte kendilerini Sper Hanedan prensleri olarak görünüm-lerini yapmışlardır (N. W. Armenia), yerel Ermeni – İran ya da belki, hatta ve hatta Urartu kökenli ve takibi bilinen yine de erken dönemde, onların kökeni – büyük Ermeni hanedanlığının çoğu gibi – Ermenilerin adını veren kurucusu Hayk; kys. Anonim IV. V. yüzyıllar *Primary History of Armenia* (Sébêos'un *History of Heraclius*'unda bulunan, kys. Ermeni ed. of Mihrdateants, Constantinople, 1851, ss. 1-4, kys. ayrıca N. Marr, 'On the Primary History of Armenia of the Anonymus,' *Byz. Chron.*, I (1894), 293-299 [Rusya'da]); ve Moses of Khrene, i, 22. Bagratlıların kökeni sorunu için M. Brosset'e bakın, *Additions et éclaircissements à l'Histoire de la Géorgie* (St Petersburg, 1851), IX, 'Histoires des Bagratides géorgiens, d'après les auteurs arméniens et grecs, jusqu'au commencement du XIe siècle,' 156 ve devamı; N. Adontz, 'Armenia in the epoch of Justinian,' *Izdanija of the Faculty of Oriental Languages of the Imperial St Petersburg University*, V, 2 (1908), 412-413, 307-308 (Rusya); J. Marquart (Markwart), *Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i*, *Abhandlung der Königlich-Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, felsefi – tarihsel Klasse, yeni Folge, III, 2 (1901), 174; *aynı yazar*, 'Die Genealogie der Bagratiden und das Zeitalter des Mar Abas und Ps. Moses Xorenac'i,' *Caucasica*, VI, 2 (1930), 11 ve devamı; J. Laurent, *L'Arménie entre Byzance et l'Islam* (Paris, 1919), ss. 83-86; K. Aslan, *Études historiques sur le peuple arménien* (Paris, 1928) s. 154; A. Safrastian, 'The Hjurri-lands,' *Georgica*, I, 4 ve 5 (1937), 259.

⁵ Vasiliev, s. 5-6, 7.

⁶ kys. Du Cange, *Familiae Augustae Byzantinae* (Paris, 1680), s. 190.

Panaretos'un Trabzon Kroniği'nde Aleksios'la ilişkin *πρός πατρός θεία* "Pros patros theia" tabiriyle akraba ilişkisinde gösterilmiştir.⁷ Bütün bu kanıtlar, Thamar ile Aleksios'un çok geçmiş bir nesilde olmayan bir Komnenos ile Bagratlı prensesinin bir ittifak evliliğini işaret etme eğilimine girse ve bu açıklama iki aileyi birbirine bağlayan, yazılı kayıtları bulunan ama doğrudan olmayan bağlantılarla geçiştirilemez. Ne Thamar'ın büyük halası (II. David'in bir kızı olan) Kata'nın ünlü Anna Komnena'nın⁸ oğlu Aleksios Bryennius-Komnenos ile evliliği, ne [Thamar'ın] (I. Demetrius'un kızı olan) halasının Kievli II. Izyaslav⁹ ile evliliği, -ki onun kız kardeşi Dobrodeya İmparator II. İoannes Komnenos'un¹⁰ 1122'de bir gelini olmuştur,- ne de onun gerçekten de (hem II. Izyaslav'ın hem de Dobrodeya'nın¹¹ bir kuzeni olan) Rusyalı George¹² ile olan kendi evliliği, -bütün evlilikle Komnenosların kendileriyle

⁷ Michael Panaretus, *Περὶ τῶν τῆς Τραπεζούντος βασιλέων, τῶν μεγάλων Κομνηνῶν*, ed. S. Lambros, *Νέος Ἑλληνομνήμων*, IV, (1907), 266.

⁸ E. Taqaishvili, *K'art'lis Tskhovreba, Queen Mariam Variant* (Tiflis, 1906), s.298 (Gürcistan); ve M. F. Brosset, *Histoire de la Géorgie*, I, 1 (St Petersburg, 1849), 360 (Gürcü kroniklerinin ana hatları için, kys. *alt.* s. 301, n. 2); Zonaras, xviii, 28; Du Cange, *Familiae*, s. 177; Kunik, *The Foundation of the Empire of Trebizond*, ss. 710-713; F. Chalandon, *Les Comnène*, II (Paris, 1912), 5 ve nn. 8, 9, 10; W. E. D. Allen, *A History of the Georgian People* (London, 1932), s. 99.

⁹ N. de Baumgarten, 'Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes,' *Orientalia Christiana*, IX, 35 (1927), Table V, Nr. 23, ve s. 25; M. F. Brosset, *Additions et éclaircissements à l'Histoire de la Géorgie*, (St Petersburg, 1851), xvii, 289; ayrıca bkz. the *Hypatian Chronicle, sub annum 6662* in *Polnoe Sobranie of the Russian Chronicles*, ed. of the Archaeographical Commission, II (St Petersburg, 1845), s. 74; the *Laurentian Chronicle, subannum 6662, aynı eserde*, I (St Petersburg, 1846), s. 146.

¹⁰ Çağdaş bilim insanlarından, Chalandon, *Les Comnène*, II, 13; Chr. Loparev, 'The Marriage of Mstislavna,' *Byzantina Chronica*, IX (1902), 418-446 (Rusya); ve S. Peadimitriou, 'The Marriage of the Russian Princess Mstislavna Dobrodeya with Prince Alexius Comnenus,' *aynı eserde*, XI (1904), 73-98 (Rusya), Dobrodeya'nın, II. John'un büyük oğlu Aleksios ile evlendiğine inanır; halbuki Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes*, Table V, Nr. 26 ve s. 25, Dobrodeya'yı II. John'un ikinci oğlu Andronikos'un eşi İrene ile tanımlar. Du Cange, *Familiae*, ss. 179, 181, gerek Aleksios'un gerekse de Andronikos'un eşinin aslını yok sayar.

¹¹ Dahası, Izyaslav, Dobrodeya ve George'nin bir üçüncü kuzeni –Peremyshlli Irene, Sebastokratör Isaac Comnenus ile 1104'ten sonra evlenmiştir ve İmparator Andronikos'un annesi olmuş gibi görünüyor ve sonuç olarak Baumgarten, Trabzonlu Aleksios'un büyük büyük anneannesidir, *a.g.e.*, Table III, Nr. 6, ve ss. 15 – 16; kys. Chalandon, *Les Comnène* II, 13, n.3. Du Cange, *Familiae*, s.189, Sebastokratör Isaac'ın eşinin adı bilinmiyor.

¹² Taqaishvili, *Queen Mariam Variant*, s. 415 ve devamı; Brosset, *Histoire de la Géorgie*, I, 1, 412-413; Basili, *Life of the Queen of Queens Thamar* (Rusça çevirisi henüz Gürcüceden yayınlanmamıştır) in *Monuments of the Epoch of Rust'aveli* (Leningrad: Academy of Sciences, 1938), s. 44 (kys. *alt.* s. 302, n.1); Spethen Orbelian, *Histoire des Ospélians*, J. Saint-Martin'de, *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie*, II (Paris, 1819), 100/101; Brosset, *Additions*, ss. 288 – 296; Baumgarten, *a.g.e.*, Table VI, Nr. 22 ve s. 29. O Vladimir ve Andrei Bogosyubski'nin bir oğluydu.

değil akrabalarıyla yapılmıştır. - Kraliçe Thamar'ın nasıl oluyor da Trabzonlu Aleksios Komnenos'un πρὸς πατρός θεία'sı olduğunu açıklayamamaktadır.

Dahası, Panaretos'un yukarıdaki ifadesi Gürcü Kraliçesi ile Büyük Komnenos'un akrabalarını tanımlayan bilinen kaynaklarda bulunan tek kesin ifadedir. Gürcü kaynaklarının bu akrabalıkla ilgili terminoloji, hep belirsiz ve geneldir. Böylece hem *K'art'lis Tskhovreba*¹³ hem de son zamanlarda keşfedilmiş çağdaş Basili'nin *Life of the Queen of Queens Thamar Kraliçeler*

¹³ *K'art'lis Tskhovreba* (lit. 'Life, mesela, History, of Georgia') Gürcü tarihsel yazıların: kronikleri, hayatları, tarihleri gibi bütün bir külliyyatını belirtmek için kullanılan addır ki eser X.-XI. yüzyılda derlenmeye başlanmıştır. (kys. A. Gugushvili, 'The Chronological- Genealogical Table of the Kings of Georgia,' *Georgica* I, 2 & 3 [1936], 110, n. 3). Bu yazılar külliyyatın birçok redaksiyonlarında az ya da çok derecede toplanmıştır. Bu redaksiyonların ikisi basım ile hazır hale getirilmiştir, *yani*, 1638 – 45 Kraliçe Mariam redaksiyonu ve on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğinin Kral Vakhtang VI redaksiyonu. Sırayla hem orijinal Gürcüce'ye (David Tchubinashvili'nin işbirliğiyle) hem de Fransızca'ya çevrilmiştir. Onlar aşağıdaki başlıklar altında bilinmektedir: *Histoire de la Géorgie, depuis l'antiquité jusqu'au XIXe siècle, publiée en géorgien*; Ire Partie, *Histoire ancienne, jusqu'en 1469 de J. C.*; 2 livraisons (St Petersburg, 1849 – 50); IIe Partie, *Histoire moderne, depuis 1469 jusqu'en 1880 de J. C.*, publiée en géorgien par D. Tchoubinof (St Petersburg, 1854); ve *Histoire de la Géorgie, ... traduite du géorgien*; I, 2 livraisons (St Petersburg, 1849 – 50); II, 2 livraisons (*aynı eser*, 1856 -57). Dahası, Brosset *Introduction à l'Histoire de la Géorgie* değerli yayınıdır (St Petersburg, 1858) ve *Additions et éclaircissements à l'Histoire de la Géorgie* (St Petersburg, 1851). Gerçek şu ki *K'art'lis Tskhovreba* batılı bilim insanlarına Kral Vakhtang redaksiyonunda bilinir hale geldi ve üstelik Brosset yayınında bu redaksiyon için yazılmış olan önsözünde kullandığı bu yayımla belli bir yüzeysel bilgi ile birleştirmiş, bazı batılı bilim insanları arasında hatalı görüşlerle şekillendirerek katkıda bulunmuştur ki bu görüş, bütün külliyyatın VIII. yüzyılın ortalarında VI. Vakhtang'ın eseri olmasıydı. Bununla beraber bu hata, *K'art'lis Tskhovreba*'nın el yazmasının sonraki keşifleriyle bir önceki redaksiyona, *yani*, 1638-45 yıllarından kalma Kraliçe Mariam'ın neredeyse bir yüzyıl daha eski olan Kral Vakhtang'a, ait olanları tamamen defedilmiştir. Bu el yazması kitap *K'art'lis Tskhovreba, Queen Mariam Variant* gibi E. Taqaishvili tarafından düzenlenmiştir (Tiflis, 1906). Bundan sonra Taqaishvili'in Kraliçe Mariam redaksiyon düzenlemesi QM. olarak ve Brosset'in Kral Vakhtang redaksiyonu (*Histoire de la Géorgie*, I, 1) çevirisi KV. ya da HG. olarak alıntılanacaktır. *K'art'lis Tskhovreba*'nın tarihsel yazıları QM. de KV. den daha az harmanlanmış, sürekli olarak tarihi derlemek için çalışmıştır. Örneğin bu yüzden Sumbat'ın *History of the Bagratids*'inde David'in oğlu (XI. yüzyıl) QM. de ayrı bir kronik olarak bulunmuştur fakat bu parçalanmış olan ve diğer kronikler arasına KV. redaksiyon komisyonu tarafından ara değer olarak eklenmiştir. Mevcut çalışma öncelikli olarak *Lives of George III (1156- 84)* and Thamar (1184-1213) çağdaş bir anonim tarafından, muhtemelen bir din adamı tarafından çalışılmıştır. Son zamanlarda *Life of Thamar of Basili* (kys. takip eden notu), çok sayıda çağdaş diplomatik, epigrafik ve nümizmatik veriler tarafından yapılan keşiflerle pekiştirilmiştir. Gürcü kroniklerinin bütün soruları için bkz. E. Taqaishvili, 'Description of the Mss vs.:', *Sbornik Materialov for the Description of Localities and Peoples of the Caucasus*, XXXVI (1906), 27-114 (Rusya); M. G. Janashvili, 'K'art'lisTskhovreba – Life of Georgia,' *Sbornik Materialov*, XXXV (1905), 113-235 (Rusya); W. E. D. Allen, *A History of the Georgian People* (London, 1932), ss. 313-315; B. Z. Bakradze, 'The Newly Found Variant of the Ancient Georgian Chronicle, ya da K'art'lis Tskhovreba,' *Articles on Hist. and Ant. of Georgia* (Rusya), için ek cilt LV, *Zapiski of Imp. Acad. of Sciences* (St Petersburg, 1887), ii, 11-20.

*Kraliçesi Thamar'ın Hayatı*¹⁴ eserinde, Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşunu aynı ifadelerle söyler. Kraliçe'nin, Bizans İmparatorluğu'ndan aldığı toprakları sıraladıktan sonra yukarıda bahsettiğimiz eserler şunu söylemektedir: “ve (o) onları kendi *akrabası*,¹⁵ Andronikos'un *soyundan gelen*¹⁶ Aleksios Komnenos'a, ki kendisi o zamanlar Thamar'ın yanına sığınmış kişidir, verdi.”¹⁷ *K'art'lis Tskhovreba*'nın hem Kraliçe Mariam hem Kral Vakhtang redaksiyonu, Andronikos'un doğuştan oğlu ve bizim Aleksios'un amcası olan, Aleksios'u kimilerinin Thamar'a ile evlenmesini beklediği, “yakından akraba” olarak bahseder.¹⁸

Şimdi, sahip olduğumuz, Thamar ile Aleksios arasındaki akrabalık derecesini kesin gösteren tek kesin ifade, Panaretos'ta bulunan *πρός πατρός θεία* tabirini yorumlamak kolay değildir. Fallmerayer'den beri¹⁹ bu kelimeler genellikle “babanın kız kardeşi”, yani “hala” için kullanılır. Gürcistan tarihinin çeşitli kaynakları, özellikle Brosset'in²⁰ yayınları yoluyla, Batılı bilim insanlarının erişimine geçmeden önce ve hatta sonra bile, bu yorum Kraliçe Thamar'ın varlığını veya rolünü yok sayanların birçoğunu Panaretos'taki Thamar'ın, yani İmparator Andronikos Komnenos'un oğlu Manuel'in oğlu Aleksios'un halasının da aslında bir Komnena olması gerektiği, dolayısıyla bahsedilen Andronikos'un kızı ve Manuel'in kız kardeşi olması gerektiği sonucuna götürdü. Vasiliev makalesinin 9-11. sayfalarında Fallmerayer'i takip eden bilim insanlarının bu minvalde kurduğu bazı komik spekülasyonların özetini verir.

Tabii ki geçen yüzyılın ortasından beri yayınlanmış ve yayınlanmakta olan Gürcüce, Ermenice ve başka dilde, kroniklerden, epigrafiden, nümiz-

¹⁴ Bu yaşam, Prof. Javakhishvili tarafından 1923 yılında Erajeve Ms'nin *K'art'lis Tskhovreba*'sında bir parça olarak keşfedilmiş ve onun tarafından şimdi düzenlenmiştir. Bununla beraber V. Dondua tarafından Rusça'ya çevrilmiş ve yayınlanmıştır, ‘Basili, Historian of Queen Thamar,’ *Monuments of the Epoch of Rustaveli*, ed. of the U.S.S.R. Academy of Sciences (Leningrad, 1938), ss. 33-76, metin: ss. 39-76 (Rusya). Bununla beraber, sadece yaşamın ilk yarısı –VI. VII. yüzyıllarda kullanılan el yazması bizim için gözden düşmüştür– Basili'nin kalemine uygun olarak Thamar'ın *çevresinden* biri ya hiç ilginç bir şey sunmuyor ya da yeni kanıt; ikinci yarısında, *yaklaşık* 1204-06 dan 1213'e kadar el yazmasının Life of Thamar ile aynı olan bir kopyasına *yaklaşık* 1731'de ulaştık, *K'art'lis Tskhovreba*'nın KV. Redaksiyonunda bulunduğu gibi, kys. *Monuments*, ss. 35-36.

¹⁵ *Nat'esavsas t'vissa*.

¹⁶ *Andronikes shvilsa*. Burayı *dze* terimini *shvili* kelimesiyle değiştirmiş, aynı şekilde dönemin kroniklerinde oğulluğu belirlemek için önemle, önceki kökeninden türetmiş *shv/b* ya da *sho* (doğmak, yaratılmak için), *dze* den daha genel anlam olarak esnek bir terim için ‘çocuk’ yerine ‘oğul,’ kullanılmıştır ve bu içerikte kolayca ‘soyundan’ anlamı taşıyabilir, kys. N. Marr et M. Brière, *La Langue Géorgienne* (Paris, 1931), ss. 698, 700.

¹⁷ HG. ss. 464-465; Basili, ss. 69-70.

¹⁸ QM. s. 416; HG. ss. 412-413; Kys. Vasiliev, s. 7.

¹⁹ Jac. Ph. Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt* (Munich, 1827), ss. 41-43.

²⁰ Kys. s. 301, n....2, *yukarıda geçen*.

matikten ve diplomatik kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında Panaretos'un sözlerinin "hala" diye bire bir çevirisi kabul edilemez. Thamar, onlardan bildiğimiz kadarıyla, Abhazya ve Gürcistan Kralı III. George'un kızıdır ki o asıl ülkesi Ermenistan'dan Gürcistan'a VIII. yüzyılda ayrılmış ve 786 veya belki de 780 yılı kadar erken bir tarihte Gürcistan'da hükümdarlığı başlamış olan ünlü Bagrat Hanedanlığı'nın ana soyunun en son üyesiydi.²¹ Onun Komnenos sülalesiyle, "hala" kelimesinin ima ettiği ve kendisinin de Komnena olmasını gerektirecek, erkek tarafından bir akrabalık bağının bulunması tabii ki mümkün değildi. Biz ayrıca yukarıda bahsedilen Gürcü kaynaklarından onun Aleksios Komnenos'un Trabzon'da başa geçmesine nasıl yardımcı olduğunu öğreniyoruz. '...Süphe yoktur,' der Prof. Vasiliev,²² "ki Panaretos bazı bilim insanları tarafından yanlışlıkla üretilmiş [Andronikos Komnenos'un kızı olan] problematik başka bir Thamar'ı değil, Kraliçe Thamar'ı kastetmiştir.' – buna eklemeliyiz ki, o bilim insanları Panaretos'un kelimelerini aşırı şekilde bire bir tercüme etmeleriyle Kraliçe'nin Gürcü, Ermeni ve Müslüman kaynaklarında açığa çıkan rolüne dair bilgisizliklerini birleştirmişlerdir. Dahası, Panaretos Aleksios'un İberya'dan (Gürcistan) Trabzon'a Thamar'ın yardımıyla geldiğini oldukça açık bir şekilde ifade etmiştir.²³

Bu yüzden, *πρός πατρός θεία* ifadesinin daha kapsamlı bir açıklaması araştırılmalıdır. Bir metin, hele ki Thamar ile Aleksios arasında kesin bir akrabalık bağı olduğunun açıkça tek ifadesini ihtiva eden elimizdeki metin, sırf şimdiye kadar tatmin edici bir şekilde yorumlanmadığı için tamamıyla bir tarafa atılmamalıdır. Ama öte yandan kimse amacını aşan geniş bir yorumu da yapmamalıdır. Dolayısıyla, örneğin Kunik, Aleksios'un annesinin, yani Sebastokrator Manuel'in kimliği teşhis edilememiş karısının, Kraliçe Thamar'ın kız kardeşi olabileceğini²⁴ öne sürmüştü. Bu kadının şimdiye kadar bilinmeyen adını yakınlarda keşfedilen, Thamar'ın çağdaşı, tarihçi Basili Rusudan olarak veriyor -ki bu Thamar'ın halasının ve kızının da adıdır.²⁵

²¹ Kys. örneğin, J. Marquart, *Osteuroäische und ostasiatische Streifzüge* (Leipzig, 1903), Exkurs IV, 'Der Ursprung der iberischen Bagratiden,' ss. 391-465; A. Gugushvili, 'The Chronological-Genealogical Table of the Kings of Georgia,' *Georgica*, I, 2 ve 3 (1936), 117-119; E. Taqaishvili, 'Georgian Chronology and the Beginnings of Bagratid Rule in Georgia,' *Georgica*, I, 1 (1935), 9-27; Brosset, *Additions*, ix, 138-188.

²² Vasiliev, s. 16.

²³ Panaretos, ed. Lambros, s. 266; *ὁ κύριος Ἀλέξιος ἐκστρατεύσας ἐξ Ἰβηρίας σποδὴ καὶ μόχθῳ τῆς πρὸς πατρός θείας αὐτοῦ Θάμαρ, καὶ παρέλαβε τὴν Τραπεζούντα.*

²⁴ Kunik, *The Foundation of the Empire of Trebizond*, s. 713; E. Gerland bu onun bir olumlu gerçek olarak iddiasıdır, *Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel* (Homburg v. d. Höhe, 1905), ss. 34-35; Vasiliev, s. 8, Bu gerçeği göz önünde bulundurarak, 'muhtemel olsa da tamamen varsayımsaldır'.

²⁵ Basili, s. 39; QM. s. 447; HG. s. 431.

Fakat bu varsayım da Panaretos'a ters gitmektedir, çünkü o durumda Thamar'ın Aleksios'un *πρὸς μητρὸς θεία*'sı olması gerekecekti!

Varsayılan bu Bagratlı evliliğinin Aleksios'un babası Manuel tarafından gerçekleştirilmiş olması mümkün olmadığı için (çünkü o zaman Thamar Aleksios'un, Panaretos'un belirttiği gibi *πρὸς πατρός* olmak yerine, *πρὸς μητρός* bir akrabası olurdu), Kunik'in varsayımının bir kısmını, bu evliliği Komnenoslar tarafında bir kuşak geriye götürerek, Bagrat sülalesiyle evlilik yapanın Manuel'in babası Andronikos olacağı şekilde değiştirmeyi deneyebiliriz. Gene de, Kunik'in varsayımının öbür kısmını geçici olarak muhafaza ederek, onun Thamar'ın kızkardeşi Rusudan ile evlendiğini varsayabiliriz. Sonuç olarak neyi elde edebiliriz? Manuel yerine Andronikos'u koymakla, ilk önce, Panaretos'un sözlerinin haksız şekilde *πατρός*'tan *μητρός*'a çevrilmesi lüzumunu bertaraf etmiş oluruz, çünkü o zaman Thamar gerçekten Aleksios'un "babasının halası", veya baba tarafından büyük halası, olacaktı -ki bu Panaretos'un ifadesinin daha geniş bir anlamı pekâlâ olabilir.²⁶ Dahası, bu durum Panaretos'un ifadesini Andronikos zamanında ve soyunda Bagrat sülalesinden isimlerin görülmesi ile uyumlu hale getirecekti. Prof. Vasiliev'e göre bu isimlerin ortaya çıkması "I. Andronikos'la başlayarak iki devletin, Bizans ve Gürcistan'ın, kan akrabalığı ile birbirlerine bağlandığı tezini bir dereceye kadar teyit edebilir"²⁷ ve Andronikos'un Gürcistan kralı III. Georgi ile samimi ilişkilerini damat-kayınbaba şeklinde açıklayabilir.

Fakat bu ikna edici varsayım kronoloji hususuyla sınırlıdır, iptal edilmek zorunda kalacaktır. Andronikos Komnenos'un ilk eşi Rusudan'dan daha yaşlı olan bir kuşakta olmalıdır. Onun birinci eşinden ikinci oğlu olan İoannes, *yaklaşık* 1156'da²⁸ doğmuş ve onun daha büyük olan oğlu Sebastokrator Manuel'in ise Chalandon²⁹ tarafından *yaklaşık* 1144 gibi erken bir tarihte doğmuş olduğuna inanılır. Şimdi ise, Basili'nin *Thamar'ın Hayatı* eseri kraliçenin 1156'da, babasının tahta çıkmasından sonra, doğduğunu belirtmektedir ve metin ayrıca Thamar'ın Rusudan'dan büyük olduğunu açıklamaktadır.³⁰ Bu yüzden ikincisi Andronikos'un ilk eşinden olan genç oğlundan daha küçüktü.³¹ Bu nedenle hem Thamar hem de Rusudan, Andronikos'un

²⁶ Vasiliev, s. 6.

²⁷ Aynı eserde.

²⁸ Du Cange, *Familiae*, s. 191.

²⁹ Chalandon, *Les Comnène*, II, 481, n. 5. Kunik, *The Foundation of the Empire of Trebizond*, ss. 717-720, o 1160'dan önce ya da hatta ve hatta 1150'den önce doğmuş olabileceğine inanıyor.

³⁰ Basili, s. 39.

³¹ Andronikos'un genç oğlu John'un, baba tarafından amcası Trabzonlu Aleksios'un Rusudan ile evlenmiş olabileceği ve böylece John'un evlenmiş ya da çocukları olduğunu varsayarsak Thamar'ı tıpkı Aleksios ile baba tarafından bir hala olduğunun açıklanması yersiz olurdu. Kys. Du Cange, *Familiae*, s. 191.

çocuklarının kuşağına, yani Sebastokrator Manuel'in kuşağına, aittiler. Böylece Thamar (ve tabii ki Rusudan), kendisinden bir kuşak daha genç olan Manuel'in oğlu Aleksios'un bir çeşit 'hala'sıydı. İngilizcede "anne veya babanın kuzeni" ve "kuzenin çocuğu" anlamına gelen "cousin once removed" tabiri başka dillerde gündelik hayatta basitçe "teyze" "hala" ve "yeğen" diye ortaya çıkabilir.

Şimdi, Thamar ve Aleksios'u birbirine ilişkilendiren bu "halalık" veya "babanın kuzeni" bağının aile soy ağacında bir karşılığının olabilmesi için Komnenoslar ile Bagrat sülalesi arasında bir evlilik ittifakı aramaya devam etmeliyiz. Panaretos'un *πρός πατρός* sözlerinden dolayı Komnenos üzerinden kurulan bu varsayıma dayalı bağlantıyı bir nesil geriye götürmeyi, böylece Kunik'in varsayımının ilk parçasını değiştirmeyi gerekli bulduk. Şimdi kronolojik değerlendirmeler yüzünden, Bagratlılar tarafında da aynı şeyi yapma lüzumuyla karşılaşmış durumdayız. Hatta bu yüzden o varsayımın diğer yarısını dahi terk etmeliyiz.

Yukarıda değinilenlere ve Vasiliev'in makalesinin 5.-6. sayfalarında zikredilen tali kanıtlara göre, Komnenos ve Bagrat sülalesi arasında gerçekleştirilmiş evlilik bağlantısı hususunda Komnenoslar tarafındaki kayıp halkada en büyük ihtimalle Andronikos Komnenos'un olması gerektiğini bulduk. Bagratlılar tarafında problem ilk bakışta daha zor görünüyor. Kaynakların *doğrudan* tanıklığına göre, Thamar'ın babasının neslinden hiç kimsede aynı şeyi gerçekleştirme olasılığının olmadığı görünüyor. Hem *K'art'lis Tskhovreba* hem de Basili, III. Georgi'nin tek bir kız kardeşi, ünlü Rusudan'dan, bahsetmektedirler. Rusudan bir Müslüman hükümdarla evlenmiş, dul kaldıktan sonra Gürcistan'a geri dönmüş ve Thamar'ın hükümdarlığının ilk yıllarında orayı yönetmiştir. Şimdiye kadar onun yeniden evlendiğine dair hiçbir işaret yoktur.³² Ama bir kız kardeşin bahsinin geçmesi başka kız kardeşlerin varlığının ihtimalini de ortadan kaldırmaz.³³ Gerçekten de III. Georgi'nin Rusudan'ın yanı sıra başka bir kız kardeşi son zamanlarda günışığına çıkarılmıştır. Brosset, Kievli Izyaslav'ın 1154'te Abhazya Kralı'nın bir kızıyla

³² QM., ss. 382, 396; HG., ss. 395, 402 – 403; Basili, s.39 vd.

³³ Biz I. Demetrius'un hüküm sürdüğü bölümde ve KV. redaksiyonunda III. David'in büyük oğlunu (HG., ss. 381-382) bulduk ama bunu etkilemek için kesin bir açıklama I. Demetrius'un iki oğlu olmasıdır, (III.) David ve (III.) George ve *bir kızı*, Rusudan. Fakat bu yüzden, bu bölümde QM. redaksiyonunda özgün bir kaynak bulunamıyor. Bu iki ara hükümdarlık süresi (çağdaş tarihçiler tarafından kaydedilmemiştir) ki bu süre *Lives of George III and David II*'nin sonunda ve *Lives of George III and Thamar*'ın başında bulunamadı, süreklilik uğruna onlara eklenmiştir, hakkındaki bilginin temeli KV. komisyonu tarafından derlenmiştir. Bu nedenle bu bölüm, herhangi bir bağımsız bir değere sahip değildir. Bkz. E. Taqaishvili, 'Description of theMss etc.,' *Sbornik Materialov*, XXXVI, 66. KV. redaksiyonu komisyonunda Kral III. George'un kız kardeşlerinin birinden bahseden orijinal kroniklerde açık olarak bulunmuştur ki biri Gürcistan'da kaldığı ve orada önemli bir rol oynadığı sonucuna varılmıştır –zorunlu olarak takip edilmemesine rağmen– kesin olarak belirtilmiştir fakat orada III. George'un bir kız kardeşi genellikle olmuştur.

evlenmesi hakkındaki Rus kroniklerine³⁴ dayanarak, onun I. Demetrius'un kızı ve sonuç olarak da III. Georgi'nin kız kardeşi olma olasılığını zaten kabul etmiştir:

‘... Quant au silence des Géorgiens sur le fait en liu-même, (Brosset'i işaret ederek), il ne me semble pas étonnant, pour des temps si reculés, puis qu'au XVIIe siècle même, ce sont les documents russes qui nous révèlent l'existence d'une fille de Giorgi IX, Eléné, promise en mariage au fils de Boris Godounof, et de son neveu Khosro, destiné à être l'époux de la fille du même Boris; puisqu'enfin ces mêmes documents nous parlent d'une fille du roi Théimouraz Ier enlevée par Chah-Abbas II, et dont l'histoire géorgienne ne dit pas un mot.³⁵

Gürcülerin bu kadar eski zamanlardaki bir konuya dair sessizlikleri şaşırtıcı değil, ta ki 17. yy'da bir takım Rus belgeleri bize Kral IX. Giorgi'nin bir kızı, Elene'nin (veya Helena), Boris Godunof'la evlendirilmek üzere ve Giorgi'nin yeğeni Hüsrev'in aynı Boris'in kızına koca olmak üzere söz verildiğinden bahsetmekteler. Aynı şekilde nihayet bu belgeler bize Kral I. Theimuraz'ın bir kızının Şah II. Abbas tarafından eş olarak alındığını da belirtirler ki Gürcü tarihi bu hikâye hakkında bir şey söylememektedir.

Şimdiki durumda I. Demetrius'un bir kızı ile II. Izyaslav'ın evliliği ve sonuç olarak o kızın varlığı, müteveffa N. De Baumgarten gibi, Rurikid sülalesi çalışmaları alanının içinde önde gelen bir otorite örneğinde görüldüğü üzere genel olarak kabul edilmiştir.³⁶

Şimdi III. Georgi'nin yine de başka bir kız kardeşinin varlığı ve Komnenoslarla olan evlilik bağlantısı şeklindeki rolüne gelirsek, inanıyoruz ki Gürcü kaynakların kendileri dolaylı olarak kanıtları verebilirler. Bunun için anonim olan çağdaşı bir anonim yazarın *III. George ve Thamar'ın Yaşamları* adlı metnine bakmalıyız. *K'art'lis Tskhovreba*'da bulunan bu metnin kendine has özelliği şimdiye kadar gözden kaçmıştır, ancak bu çalışmadaki problemin tam da merkezinde duracak ipucu olduğunun ispatı olarak ortaya çıkacaktır. Bu metin Andronikos Komnenos'un, onun gözdesi, Kudüs'ün dul kraliçesi Theodora Komnenos'un³⁷ ve Andronikos'un çocuklarının yaklaşık 1170 yılında Gürcü III. Georgi'yi ziyaretinin tasvirinin bir parçasıdır. Biz *K'art'lis Tskovreba*'nın Kraliçe Mariam redaksiyonunda bulunduğu gibi bu metnin ilk kez başka bir alfabeye yazılışını.³⁸ Kral Vakhtang'ın redaksiyonunun ekleri

³⁴ *Hypatian Chronicle*, s. 74; *Laurentian Chronicle*, s. 146.

³⁵ Brosset, *Additions*, s. 289.

³⁶ N. de Baumgarten, *Généalogies et mariage occidentaux des Rurikides russes*, Table V, Nr. 23 ve s. 25.

³⁷ Du Cange, *Familiae*, ss. 190, 183; Vasiliev, ss. 5, 6; Chalandon, *Les Comnène*, II, 530, kys. 221.

³⁸ Biz, A. Gugushvili tarafından önerilen 'halka hitap eden' başka bir alfabeyle yazılmasını benimsedik, 'The Georgian Alphabet,' *Georgica*, I, 1 (1935), 126 vd.; I, 2 ve 3 (1936) 182-

(KV:) diye işaretlenmiş olarak ve ayrıca metnin bir İngilizce çevirisini kelimesi kelimesine burada veriyoruz.

(KV: ramet'u) movida odesme (KV: dsinashe amissa) andronikes komnianosi (KV has: komonianosi) tsolit'a sakhe brdsqinvalit'a da shveniert'a t'ana shvilebit'urt' da dis dsulit'a mamis dzmis dsuli didisa mnovl (KV has: manael) keisrisa da qovlisa da qovlisa dasavlet'isa da saberdznet'isa mep'isa.³⁹

(KV: Ve) bir seferinde göz kamaştırıcı yüzü olan eşiyile beraber Andronikos Komnenos, bütün Batı'nın ve Yunanistan'ın Kralı ve büyük Manuel Sezar'ın babasının kardeşleriyle, kız kardeşinin oğullarıyla ve güzel çocuklarıyla geldi. (KV: onun huzuruna).

Bu aşırı veciz metnin özelliği, 'kız kardeşinin oğlu' (dis dsulit'a), yani "kız kardeşi tarafından erkek yeğeni," ifadelerine dayanır -bu kelimeler, bunlardan önce gelen kelimelerdeki gibi, Andronikos'a atıfta bulunuyor olabilirler ve bu gerçekten de Gürcü kroniklerin Fransız tercümesinde Brosset tarafından o şekilde yapılmıştır.⁴⁰

Ama bu yorum Bizans kaynaklarının kanıtlarıyla çatışmaktadır. İmparator Andronikos Komnenos'un kız kardeşi yoktu.⁴¹ Aslında ağabeyinin oğulları olan iki yeğeni olduğu bilinmektedir. Bunlardan Süleyman Şah diye şaşırtıcı isimli olanı Andronikos'un ağabeyi İoannes Komnenos'un Konya Sultanı I. Rükneddin Mesud'un bir kızıyla evliliğinden olmaydı. İoannes ailesini ve imparatorluğu terk etmişti, İslam'ı kabul edip, Çelebi⁴² adını almıştı ve 1140'ta Rükneddin'in sarayına gelmişti. Tabii ki onun Andronikos'un seyahatleri sırasında yanında olduğunu farz etmemiz için kesinlikle hiçbir neden yoktur. Andronikos'un diğer yeğeni, sonradan II. İsaakios Angelos'a karşı komplo kurup onun tarafından işkence gören İsaakios Komnenos'tur.⁴³

183. Fakat, Gugushvili'nin w'sine tercihen, Gürcü alfabesinin 22. harfi için Ditr'in vi'sini kullanarak bir istisna yapıyoruz; kys. *aynı yazar, a.g.e., Georgica*, I, 1, 129.

³⁹ QM., s. 384; HG., ss. 396-397. *shveniert'a t'ana shvilebit'urt'* gereksiz tekrar yaparak; hem edat *t'ana*'yı iyelik ekiyle hem de birleşen edat *urt'* araçsal ortalamalarıyla 'ile,' ifade edilmiştir. kys. Marr et Brière, *Langue Géorgienne*, 407, No. 3, ss. 345 – 346 ve 409, No. 1, s. 350. İfadeler *dis dsulit'a*, oysa ki gerçekte tekil araçların çoğul anlamı olabilir, kys. *a.g.e.*, 307 (*Singulier pour le pluriel*), ss. 266 – 267.

⁴⁰ HG.,ss. 396-397.

⁴¹ Du Cange, *Familiae*, s. 190.

⁴² Du Cange, *Familiae*, s. 190; Chalandon, *Les Comnène*, II, 179 ve n. 6.

⁴³ Du Cange, *Familiae*, s. 190. Nicetas Choniates A cominatus calls him Andronicus' *ἀδελφικόος*, *De Isaacio Angelo*, iii 2 (Migne, *Patr. Gr.*, CXXXIX, 789) babasının adını vermeden. Fakat Andronikos'tan sonra tek bir kardeşi vardı, John, John'un oğlu Isaac'ın da doğal görüldüğü varsayılır. Gerçi, Du Cange, *aynı eserde*, şimdiye kadar sadece John'un Türklere sığındığı zaman evli olduğu iddiasına dayanarak Andronikos'un başka erkek kardeşinin varsayımsal olarak Isaac'ın soyunu açıklamak için sadece bir düşünmeye zorlamıştır. Fakat bu yüzden Du Cange'nin delilleri ve Isaac'ın babasının rolü için Andronikos'un başka bir erkek kardeşini düşünmenin gerekliliği John Komnenos'un ilk evliliği olarak Michael Syrian ve Bar Hebraeus'un kanıtları göz önünde tutulursa ortadan

Biz onun Gürcistan'da amcasıyla birlikte olduğunu varsayacak bir nedene de sahip değiliz. Her halükarda, bunlar Gürcü metinlerinde belirtildiği gibi onun kız kardeşinin oğulları değil, Andronikos'un erkek *kardeşlerinin* oğullarıydı. Ve tekrar, sırf yorumlaması zor görünüyor diye bir pasajı okumayı reddedemeyiz. Metin ayrıca, Andronikos'un, İmparator Manuel Komnenos (*mamis dzmis dsuli* – babasının erkek kardeşinin oğlu yani baba tarafından kuzen) ile olan ilişkisini tam olarak tanımlamada nettir.⁴⁴ O zaman çözüm nedir?

kalkar. Andronikos ve John'un babası Sebastokratör Isaac, İmparator II. John onun kardeşiyle anlaşmazlık içindeyken 1130-31 kışında Ermeni – Kilikya'ya geldiği zaman prens I. Leo imparatorluğun birleşmesine karşı şekillendirme arayışındaydı ve ilk rıza gösteren ikincisiydi, ittifaklarını güçlendirmek ve kızının evlenmesi için kızıyla beraber Isaac'ın oğluna, Mopsueste ve Adana ile beraber verdi, Michael the Syrian, *Chronicle*, ed. Chabot, III (Paris, 1904), 230-231; Chaladon, *Les Comméne*, II, 83-84, 109 n. 2. Bar Hebraeus'u çevirenler, *Chronicon Syriacum*, ed. Brunsand Kirsch, II (Leipzig, 1789) 315, onun yanlış bir şekilde yorumlandığını doğrulayan kanıttır, Chabot, *Chronique, aynı eserde*, n. 4, böylece anlaşılması için Leo, Sebastokratör Isaac'ın bir damadı oldu. Bu hata Rubenid'sin soybilimcileri tarafından işlenmiş ve geç bir çalışma olarak bile bulunabilir R. Grousset, *Historie des Croisades*, II (Paris, 1935) Tableaux généalogiques, 'Dynastie arménienne des Roupéniens, Princes de Petite Arménie (Cilicie),' bahsedilen yerde I. Leo'nun evlenmiş olduğu söyleniyor *une princesse byzantine, nièce de l'empereur Jean Comméne*. L. Alishan, *Léon le Magnifique*, çev. Bayan (Venedik, 1888), s. 27 bizzat Sebastokratör Isaac ile amcası I. Aleksios'un erkek kardeşi, kafa karıştırıcı başka bir hata etmiştir; the note 2, s. 27, bununla beraber, Bar-Hebraeus'un metninin anlatım bozukluğunu itiraf etmekte ve bu yorumu kabul etmektedir. Ama ne Michael the Syrian ne de Bar Hebraeus, Rubenid prensesiyle evlenmiş olan Sebastokratör Isaac'ın oğlunun adını vermemekte ve Chalandon onun oğlundan kesin olarak çekinmektedir. Yine de oldukça açıktır ki o büyük oğlu John'du, basit bir nedenden dolayı daha küçük olan Andronikos 1130-31'de sadece yaklaşık on yaşındaydı, Chalandon, *a.g.e.*, s. 481, n. 5; C. Diehl, *Figures Byzantines*, II (Paris, 1908), 94. Böylece John'un ilk evliliğinin kurulmasıyla Du Cange'nin temelinde mantıksal sonucuna itirazı kaybolur ki Andronikos'un *ἀδελφίότης*, Isaac Comnenus, John'un bir oğluydu ve ayrıca Sebastokratör Isaac'a üçüncü bir oğul keşfetmek zorunluluğu doğmuştur.

⁴⁴ Kys. Du Cange, *Familiae*, ss. 189-190. Gürcü kronikleri, soy ilişkilerini bir kural olarak oldukça kesin anlatır. Yukarıda gördüğümüz üzere (kys. *yukarıda geçen* s. 302, n. 3) dedesi Andronikos ile Trabzonlu Aleksios'un ilişkisini ki görülebildiğimiz kadarıyla hatalı değildi, belirsiz terminoloji kullandığından dolayı açıklanamamıştır. Kroniklerde, benzer başka bir 'hata' kolaylıkla açıklanmış da olabilir. Aleksios Bryennius-Comnenus ile Gürcistanlı Kata'nın evliliği bahsi, QM., p. 298; HG., ss. 360. Varsayılan hata gerçekte bu çeviriden meydana gelmiştir, metin Aleksios'un, İmparator I. Aleksios Komnenos'un bir oğlu olduğuna göre o imparatorun kızının oğlu yani torunu olduğunu açıklamış gibi görünüyor, Anna: kys. Vasiliev, s. 4, n. 4. Fakat asıl Gürcü'nün belirsizliği, mutlaka o kadar kesin bir şey anlamına gelmez. Bu metin the *Lives of George II and David III* sadece David'in 'kızı Kata'yı Yunanistan'a *sdzlad* Yunanistan Kralına gönderdi (yani İmparatora)' diyerek basit bir şekilde açıklar. Şimdi ifade, *sdzlad* son surumu *sdzladi* anlamında 'gelin,' Fransızca *bru* (Marr er Brière, *La Langue Géorgienne*, s. 711). Kız torun için 'üvey kız torun' özel bir terime sahip değildir, sadece kelime olarak *grand' bru* Fransızcada bulunmamaktadır, bu yüzden İmparatorun *bru (sdzlad)* olarak Yunanistan'a gönderdiği Kata'yı açıklamasında

Metin o kadar sadedir ki – karmaşık yapılara, gereksiz tekrarlara ve çok bağlaçlılığa bu kadar düşkün ama aynı zamanda, dönemin kroniklerinde görülen Gürcücedeki gibi, birden fazla anlamlılıkla, eksiltmeyle ve bağlaç kullanmadan anlatımla tanınan bu dilde- birden fazla yorumun mümkün olması zaten çoktan kabul edilmiş bir sonuçtur. Yukarıdaki metni incelerken en az isim denkleme ilk bakışta görünürdür. Bunlardan biri oldukça açıktır hatta İngilizce çeviride bile görünür. Bu ifadeler ‘Büyük Manuel Sezar’ (*didisa manoel keisrisa*) ile ‘bütün Batı’nın ve Yunanistan’ın Kralı’ (*qovlisa dasavlet’isa da saberdznet’isa mep’isa*) arasında geçiyor.⁴⁵ Dahası, denklemlenmiş isimler *da* (‘ve’ anlamında) gibi buradaki kullanımı aslında fuzulî bağlaçla bağlanmıştı.⁴⁶

Başka bir isim denkleme – ‘Andronikos Komnenos’ (*andronike komnianosi*) ile ‘büyük Manuel Sezar’ın (*mamis dzmis dsuli didisa manoel keisrisa*) baba tarafından kuzeni’ denkleme- geçtiği parçada açık görünmesine rağmen; özellikle de yan yana isimlerin uzun bir şekilde ayrılmasından dolayı bire bir İngilizce çevirisinde zorlukla kavranır. Bir bağlaç-zamiri (=ilgi zamiri) başlangıcı ve bu isimleri bağlayacak şekilde “olmak” fiilinin çekilmiş halinin yerleştirilmesiyle Gürcüce gayet anlaşılır olan metin, anlamını bozmadan, İngilizceye daha rahat anlaşılacak bir şekilde çevrilebilir. O zaman şu şekilde anlaşılacaktır:

“ve bir seferinde Büyük Manuel Caesar vs’nin baba tarafından kuzeni olan Andronikos Komnenos bir eşle, vs, onun huzuruna geldi.”

Fakat şimdi pasajda bir isim denkleminin yukarıda bahsettiğimiz iki denkleme kadar alenî olmadığı bir kısma geliyoruz. Bu “güzel çocuklar ve kız kardeşinin oğulları ile” kelimelerinden (*shveniert’a t’ana shvilebit’urt’ da dis dsulit’a*) oluşur ve ilk bakışta (ve daha az esnek ve daha az çekimli bir dile bire bir çeviride) sanki normal isimlerin bir biri yanına getirilmesiyle oluşmuş bir zincir izlenimi vermektedir. İşaret ettiğimiz üzere, gerçekten de ‘kız kardeşinin oğlu’ gibi açıklanamayan ifadeleri Andronikos’a atıfla açıklamaya çalışan Brosset tarafından da böyle yorumlanmıştır. Ama bu sözcükler söz konusu metinde yeni bir isim denkleme olarak değerlendirilebilir (tarihsel sebeplerden ötürü de böyle olması gerekir). Metin böyle bir yorumlamayı

aynı kocasından bir oğlu olduğuna dair bir ifadeyle (bildiğimiz gibi o bir erkek torundu) kesin bir şekilde eşit tutulamaz.

⁴⁵ Bu ifade ‘Büyük Manuel’in ve ‘Sezar ve Kral vb.’ arasına bir eklemeye olarak açıklanamaz çünkü ‘Manuel’ (*manoel*) in yerine kesin haldedir, olması gereken Gürcücede önceki durumun bir tamlama ya da ismin -e hâli, -i hâlini almasıdır, özel bir isimken, nitelikli bir yaygın isim tarafından sadece gerekli durumu korur (Marr et Brière, *La Langue Géorgienne*, 274, s. 239). Bununla beraber nitelikli isim ‘Sezar’ (*keisrisa*), ‘Manuel’ (*manoel*) ile bağlıdır aksi halde son olarak adı geçen –in hâlinde olmalıdır ve cümle: *didisa manoelisi, keisrisadamep’isa* şeklinde olur.

⁴⁶ Marr et Brière, *La Langue Géorgienne*, 414, No. 4, s.355, ‘l’emploide ...[da] “et” est parfois explétif.’

tamamıyla kabul ediyor. Bu yüzden, “kız kardeşinin oğulları” (*dis dsulit'a*) ifadesini “güzel oğullarıyla” (*shveniert'a t'ana shvilebit'urt'*) ifadesini açıklayacak nitelikte ve KV. redaksiyonunda görülen (“*onun önünde*” ifadesinde) kayıp *amissa* zamiriyle beraber kullanarak (Andronikos yerine) III. Georgi'ye atfen değerlendirmeyi öneriyoruz. Dahası, denkleştirilmiş olan isimler (“Manuel Caesar” ile “... Kralı” denklenmesi örneğinde olduğu gibi) kullanımı fuzulî olan bir bağlaç (*da*) ile bağlanırlar. Kral Georgi'nin isminin eksiltilmesi ve hatta, Kraliçe Mariam redaksiyonundaki gibi, ona atıf yapan bir zamirin de eksiltilmesi, Ortaçağ Gürcü kroniklerinin çok anlamlı ve kafa karıştırıcı stiline özgüdür. Böyle bir eksiltme Georgi'ye atfedildiği anlaşılan “kız kardeşinin oğulları” kelimeleriyle bağlantılı olarak da beklenebilir.

Bu isim denkleme konusunu öncekiler gibi İngilizcede uygun bir hale getirmek için aynı açıklama metodunun kullanılması gerekir. Dahası, İngilizce bu kadar çok eksiltmeye uygun olmadığından dolayı, Kral Georgi isminin parantez içinde tedariki çevirinin açıklığa kavuşmasına yardım edecektir. O halde tamamı italik olarak yazılmış Gürcü metni (Kraliçe Mariam ve KV. ile desteklenmiş vaziyette) ve açıklamalı olarak verilen İngilizce çeviri, yeni eklentiler italik verilmiş olarak şöyle olacaktır:

ramet'u movida odesme dsinashe amissa andronike komnianos, tsolit'a sakhe brdsqinvalit'a da sheviert'a t'ana shvilebit'urt' da dis dsulit'a, mamis dzmis dsuli didisa manoel keisrisa da qovlisa dasavlet'isa da saberdznet'isa mep'isa.

Ve bir seferinde, bütün Batı'nın ve Yunanistan'ın Kralı ve Caesar olan Manuel'in baba tarafından kuzeni olan Andronikos Komnenos, parlak yüzlü bir eşle ve (*Kral Georgi'nin*) kızının oğulları olan güzel çocuklarla onun (=Kral Georgi'nin) huzuruna geldi.

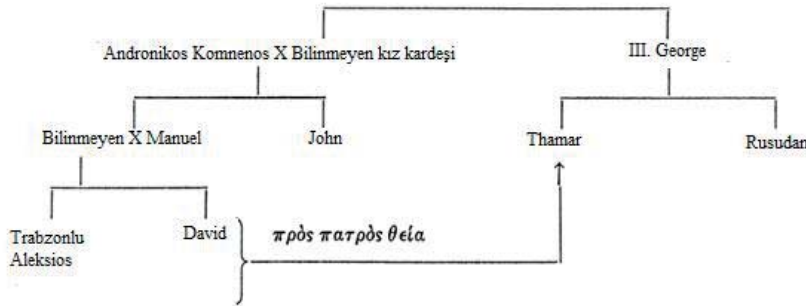
Söz konusu *K'art'lis Tskhovreba* metninin yukarıdaki yorumunun sonucu, Andronikos'un (ilk eşinden) olan çocuklarının aynı zamanda Kral III. Georgi'nin bir kız kardeşinden olan erkek yeğenleri olmalarıdır, ya da başka bir ifadeyle, öyle görünüyor ki İmparator Andronikos Komnenos'un şimdiye kadar tanımlanamayan ilk eşi III. Georgi'nin kız kardeşi olan bir Gürcü prensesiydi.⁴⁷

Öte yandan, aynı metnin dilbilgisi kurallarınca mümkün olan, Brosset tarafından da benimsenmiş olan, tek alternatif okuması Andronikos

⁴⁷ Gerçek şu ki Andronikos'un Theodora Komnena ile olan çocukları, Aleksios ve İrene'dir (kys. Du Cange, *Familia*, s. 191) İlk eşi oğullarıyla (ya da oğluyla) birlikte Gürcistan'da onunlaydı, yukarıda önerilen şekilde okuma, metni bozmaz. *Shvilebit'urt'* ve *disdsulit'a* eklemesi, onların arasında bir *da* bağlacı, dâhil olarak alınmamalıdır. Büyük oğlunun tartışılabilir varlığı, Manuel Gürcistan'da (şüpheli inanan Kunik, *The Foundation of the Empire of Trebizond*, s. 722 ve Vasiliev, s. 8, muhtemelen gördü) ne yazık ki kelimelerin belirsiz sayıda olmasından dolayı ya desteklenir ya da inkâr edilir olamaz: *dis dsulit'a*.

Kommenos'un bir kız kardeşten yeğenlerinin (Gürcistan gezisi sırasında beraberinde) olduğunu ima etmektedir. Ancak bu kız kardeşin varlığı Bizans kaynakları tarafından doğrulanamamaktadır. Bir Komnena prensesinin, hele ki bir imparatorun kız kardeşinin, Bizans kaynaklarındaki eksikliği Gürcü kaynaklarında Gürcü kralının kız kardeşinden doğrudan söz edilmemiş olmasından çok daha düşük ihtimalli bir durumdur. Dahası, Gürcü tarih yazıcılığında bu sonraki durumun pek çok örneği vardır ve bunların bir kısmı Brosset'in yukarıda alıntılanan pasajında iddia edilmişti. Ve en önemli nokta, benzer bir vaka aslında tam da III. Georgi'nin ailesinin soyunda meydana gelmiştir. Yukarıda değinildiği üzere Gürcü kaynaklarda hemen hemen hiç bahsedilmeyen bir kız kardeşi Rus kroniklerinin yardımıyla keşfedilmiştir. Bu nedenle, aynı kralın daha başka bir kız kardeşinin 'keşfi' aslında beklenmedik ya da umulmadık bir şey olmayacaktı. Dahası, yukarıdaki metni yorumlamamızın ışığında belli olduğu üzere, aynı metnin alternatif okuması, varlığı pek muhtemel olmayan bir kız kardeşin İmparator Andronikos Komnenos'a isnadını gerektireceği için böyle bir keşfin kabulü daha bir zorunlu hale gelmektedir.

K'art'lis Tskhovreba'dan alınan Thamara'nın ve III. Georgi'nin *Hayatları* hakkındaki yorumumuza dayanan, Andronikos Komnenos'un ilk eşinin Gürcü Kralı III. Georgi'nin bir kız kardeşi olduğu varsayımı aşağıdaki soy şemasında gibi grafik halinde çıkarılabilir:

Panaretos'un *πρὸς πατρός θεία* ifadelerinin anlamı bu varsayımdan yola çıkılarak, Gürcü Thamar ve Aleksios Komnenos arasındaki ilişkiyi 'baba tarafından hala' olarak değil (ki biz bunun mümkün olmadığını gördük) ama 'hala, yani babasının kuzeni,' diye belirtip hemen netleştirdi. Bu bakış açısının ihtimali, bizim sahip olduğumuz Trabzon İmparatoru ve Gürcü Kraliçesi Thamar arasındaki kan bağı hakkında ister doğrudan ister şartlara bağlı bir şekilde bağlı olsun o bütün kanıtları birbirine bağlaması gerçeğiyle daha da güçlü hale gelmektedir.

(1) Andronikos Komnenos'un Komnenoslarla Bagratlıların kan bağını aktarmış olabilen -Kunik ve Vasiliev gibi tanınmış otoriteler tarafından

varlığın sonucuna ulaşılan ve üstelik onun kimliğini kuran- ‘Gürcü Eşi’nin varlığını onaylar.⁴⁸

(2) Bu Andronikos’un soyundaki Bagratlı isimlerinin varlığını da açıklıyor.

(3) Bu soy ve Bagratlı sülale arasındaki ilişkiyi, özellikle Trabzon İmparatorluğu’nun kuruluşunda Gürcistan’ın rolü için olan hanedan motiflerinin yanı sıra birbirlerine kayın-birader olan Andronikos ve III. Georgi arasındaki bağlantıyı yakın bir şekilde açıklar.

(4) Bu Trabzon ve Gürcü kroniklerindeki ana kadar açıklanmamış olan metinleri (sırasıyla, *πρὸς πατρός θεία* ve *dis dsulit’a* ifadelerini kapsayan) tatmin edici şekilde yorumlar ve dahası, onları birbirlerini destekleyici hale getirir.

K’art’lis Tskhovreba Hakkındaki Notlar

Aşağıdakiler *K’art’lis Tskhovreba*’nın ana kaynaklarıdır:

A- The Chronicle of the Conversion of Georgia. Eserin ilk bölümü Deacon Gregory tarafından XVII. yüzyılda daha büyük bir kronikle derlendi (görüldüğü gibi); Eserin ikinci bölümü IX. yüzyılda nakledilmiştir. (E. Taqashvili tarafından keşfedilmiş ve Gürcüce olarak iki parçaya yayınlanmıştır: *Three Historical Chronicles* [Tiflis, 1890] ve *A New Variant of the Life of St. Nino, or the Second Part of the Conversion of Georgia* [Tiflis, 1891].

B-Juansher Juansheriani tarafından *The History of King Vakhtang Gorgasali* (VIII. yüzyıl), V. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar Gürcistan tarihini kapsayan.

⁴⁸ Adronikos’un ilk eşi hakkında az miktardaki bildiklerimiz (Nicetas Choniates Acominatus, *De Manuele Comneno*, iii, 2; iv, 5.) birkaç kelimede özetlenebilir. O 1144 civarından önceden onunla evlenmiş olmalı (Sebastokratör Manuel’in doğumu için en erken tarih Chalandon tarafından belirlenmiştir, *Les Comnéene*, II, 481, n. 5.) ve Adronikos’un Fransalı Agnes ile evlilik tarihi olan 1183’den önce bir tarihte ölmüş veya onun tarafından boşanmış olmalı, Du Cange, *Familiae*, s. 191. Bununla beraber görünüyor ki, onun 1170’den önce ölmüş olması daha olasıdır, çünkü aksi takdirde, III. George az bir olasılıkla damadına pek çok iyilik göstermiş olurdu (QM., ss. 384-385; HG., ss. 396 -97), bu ikinci söylenen eşi Theodora Comnena ile hayatında Gürcistan’a gitmişti. Du Cange, *a.g.e.*, s. 190. Antakyalı Philippa’nın Andronikos’un ikinci eşi olarak nitelendirilmesine rağmen, William of Tyre’nin oldukça belirsiz ifadesine dayandırılır, xxii, 11, ve Arnold of Lubeck’in, iii, 8 (Bu Andronikos’un Fransalı Agnes’den önce iki defa evlenmiş ve boşanmış olduğunu etkilemişti), Nicetas’ın, *De Manuele*, iv, 5, ve Cinnamus’un, vi, 1, bu ittifak tamamen kutsanmamış oldu, ve çağdaş tarihçiler tarafından bu şekilde kabul edilmiştir, örneğin; Chalandon, *a.g.e.*, ss. 221, 529-530; aynı yazar, *The Later Comneni in Cambridge Mediaeval History*, IV (1923), cap. 12, 381; C. Diehl, *Figures Byzantines*, II, 104-105. Bu yüzden *bitiş tarihinde* (yaklaşık 1162) Gürcü prenses ile (evli olarak) yaşadığı zorunlu olarak kabul edilemez. Gerçek şu ki, Arnolds’un boşanma başvurusu olabilir, şöyle ki eşinin hayatında Philippa ile ‘evliliğini’ açıklamak için gerektirebilir.

C-M.Ö. 324'ten IX. yüzyıla gelen, Anonim, *History of the Kings, Gods, Bishops, and Catholici of Georgia*.

D-*The Exaltation of the Life-Giving Cross of Mtskhet'a*, temeline dayanan hikâyenin bir çeşidi, *Conversion of Georgia* güvenilir bir Gogay tarafından X. yüzyılda Bolnisi Piskoposu John'un bazı vaazları kopyalanmış olmasıdır. (Iveria'da yayınlanmıştır [Tiflis, 1898] aksi tanımlanmadıkça s. 184, 185.)

E-*The Conversion of the Armenians*, Agathangelus'a göre. (Th. Zhordania tarafından Gürcistan'da kısmen keşfedilmiş ve yayınlanmıştır *Chronicles and Other Materials for Georgian History*, I [Tiflis, 1892].

F-*The History of the Bagratids of Sumbat, son the David* (XI. yüzyıl). Bu QM. de ayrı bir kronik olarak bulunmuştur fakat KV. redaksiyon komisyonu tarafından diğer kronikler arasına bölünmüş ve eklenmiştir. (*Three Historical Chronicles* E. Taqaishvili tarafından Gürcistan'da yayınlanmıştır).

G-*The History (Life) of Abasgia*, derleyen: III. Kral Bagrat (1014'te öldü). of Abasgia and Georgia. (Bu kronik Patriarch Dositheus'da bahsedilmiştir. *Ἱστορία περί τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχενσάντων*. Bu ya da özet Taqaishvili tarafından Gürcistan'da keşfedilmiş ve yayınlanmıştır, 'sözde neyi kapsadığı "History of Abasgia of King Bagrat," ' *Ancienne Géorgie*, II [1911-13], 2, 28-54).

H-*The Lives of George II (1072-1089) and David II (1089-1125)*, çağdaş bir anonim tarafından yazılmış.

I-*The Lives of George III (1156-1184) and Thamar (1184-1213)*, çağdaş bir anonim tarafından da yazılmış, muhtemelen kiliseye ait. Son zamanlarda Basili tarafından keşfedilmiş olan Life of Thamar ile destek-lenmiştir. Bu kronikle bu çalışmada ilgilenmek zorundayız.

J-*The History of the Mongol Invasion*, çağdaş bir anonim tarafından yazılmış, belki de Abuseridze tarafından 1222-89 yıllarını kapsayan.

L-Anonim *Monument of the Erist'avs* (Dukes) of K'sani, 1292-1400 yıllarını kapsayan. (Zhordania tarafından Gürcistan'da yayınlanmıştır, *Chronicles*, II, 1.30.)

M-*The Lost Life of George V the Illustrious* (1348'de öldü), başlangıcı bizi ilgilendirmektedir.

N-*The Lives of Bagrat V (1360-1395) and George VII (1395-1407)* veya Farsça kaynaklardan yararlanmış olan çağdaş bir Anonim tarafından *History of Timur's Invasions*, (Şerefüddin'in *Zafernamesi*?)

Bu ve diğer kaynaklardan yararlanarak, *K'art'lis Tskhovreba*, V. George'un hükümdarlığının başlamasından Gürcistan tarihini yaklaşık 1318'e kadar özgün olarak getirir. XV. ve XVI. yüzyılların sıkıntılı tarihi aşağıdaki tarihsel eserlerde yer almaktadır:

The First Continuation of the K'art'lis Tskhovreba, XIV. ve XV. yüzyıldan 1453'e kadar kapsar. Bu çalışma *Monument of the Erist'avs* ve *History*

of Timur's Invasions'a kısmen dayanır. *K'art'lis Tskhovreba, Queen Mariam Variant* s. 850 vd. iki eki de Taqaishvili tarafından Gürcistan'da yayınlandı ve *Histoire de la Géorgie*, I, 2 de Brosset tarafından Fransızca yayınlandı.

The Second Continuation of the K'art'lis Tskhovreba, 1454-1605 yıllarını kapsar. *Chronicle of the Meskhan Psalter*'e kısmen dayanır ve QM., s. 892 vd. Taqaishvili'nin düzenlenmesi II. Annex, Gürcistan'da yayınlanmış ve *Histoire de la Géorgie*, II, 1 de Brosset tarafından yayınlanmıştır. Diğer tarihsel eserler, *K'art'lis Tskhovreba*'nın parçasını oluşturmayan. Ayrıca Gürcistan tarih yazımının gövdesine katkıda bulunur. Örneğin bu, *Chronique géorgienne*, 1373-1703 yıllarını kapsar, Société Asiatique tarafından Gürcüce yayınlandı (Paris, 1829) ve Brosset tarafından Fransızcaya çevrildi (Paris, 1831); yukarıda bahsedilen *Chronicle of the Meskhan Psalter*, Samtskhé Prensligi'nin XVI. yüzyıl; ve çok sayıda kısa yerel yıllıkları ile hâlâ keşfedilen ve yayınlanan paskalya yılları tarihini kapsar. Bu kapsamda *Chronique arménienne* – XIII. yüzyıldan daha sonra Ermeni uyarlaması *K'art'lis Tskhovreba*'nın (II. David'in hükümdarlığının sona ermesiyle) mevcut parçasında bir bahsediyor olabilir, *Additions*, ss. 1-61'de Brosset tarafından Fransızcaya çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Çok sayıda çağdaş hagiografik, diplomatik, epigrafik ve nümizmatik verilerle destekleme ve kanıtlama tarihçi kanıtını söylemeye gerek yoktur.

XVII. ve XVIII. yüzyıllar pek çok çağdaş tarihçinin çalışmaları tarafından kapsanır. Bunlar aşağıda, tamamen ya da kısmen, dahil edilmiştir, IIe Partie of the *Histoire de la Géorgie*: the Histories of P'arsadan Giorgjanidze (Janashvili) (XVII. Yüzyıl için), Sekhnia Tchkeidze (1658-1739 yılları için) ve Papuna Orbeliani (1739-80 için), the History of the *Reign of Heraclius II* of Oman Kherkheulidze (1722-80 için), the History of the Princes David and Bagrat of Georgia 1744-1840 yılları) ve sonuncu ama bir o kadar önemli olarak, Prince Bakhusht of Georgia's History of various Georgian states. Bu önemli ve Vakhust'un mükemmel tarihsel çalışması, çeşitli yerel kroniklerin büyük bir çapta derlemesi, onun başka büyük çalışmalarıyla karıştırılmamalıdır, *Geographical Description of Georgia*.

WASHINGTON, D. C.

